

आधारभूत विद्यालय तहमा शिक्षण सिकाइको अवस्था

होमवहादुर बस्नेत¹

Email: hombasnet14@gmail.com

सार

विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि विद्यालयमा सञ्चालन गरिने शिक्षण सिकाइको अवस्थामा निर्भर हुन्छ । यही सिकाइ उपलब्धिको औषत मापदण्ड औषतमानको वरिपरि र कतिपय विषयमा कम रहेको वास्तविकता एकातिर रहेको छ भने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापले त्यसमा कसरी भूमिका खेलेका छन् भन्ने अर्को तिर प्रश्न उत्पन्न हुने गर्दछ । यही अवस्थालाई आधार मानी आधारभूत सामुदायिक विद्यालयको शिक्षण सिकाइको अवस्था पहिचान गरी विश्लेषण गर्न प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । यस खोजी कार्यलाई अधि बढाउन परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै ढाँचालाई आधार मानिएको छ । अध्ययनमा सूचना एवम् तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि दस्तावेज अध्ययन र गहिरो अन्तर्वार्ताको प्रयोग गरिएको छ । उक्त सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई तथ्याङ्कशास्त्रीय एवम् थेमाटिक विश्लेषण प्रक्रिया अवलम्बन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको कक्षागत र विषयगत औसत सिकाइ उपलब्धि राम्रो रहेको छ तर क्रमशः माथिल्ला कक्षाहरूमा तुलनात्मक रूपमा सिकाइ उपलब्धिमा कमी हुँदै गएको पाइन्छ । आधारभूत तहको पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूमा सिकाइ उपलब्धिको विकास गर्न विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरूको प्रयोग गरी शिक्षक सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नु पर्नेमा जोड दिए तापनि शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षणमा शिक्षक केन्द्रित शिक्षण विधिहरूको आधारमा शैक्षणिक प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने गरेको देखिन्छ । पाठ्यक्रमभन्दा पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिकालाई शैक्षणिक प्रक्रियाको आधारको रूपमा शिक्षकहरूले लिएका छन् । शिक्षकहरूले अतिरिक्त क्रियाकलापलाई शैक्षणिक प्रक्रियाको परिपूरकका रूपमा लिई नियमित रूपमा यस्ता क्रियाकलापहरू विद्यालयमा सञ्चालन गरेको पाइएको छ ।

मुख्य शब्दावली : आधारभूत विद्यालय, सिकाइ उपलब्धि, शैक्षणिक क्रियाकलाप र अतिरिक्त क्रियाकलाप

परिचय

शिक्षा लिने र दिने कार्य पश्चिम वा पूर्वीय सभ्यता दुवैमा प्राचीन कालदेखि चल्दै आएको पाइन्छ । पूर्वीय शिक्षा परम्परामा धार्मिक प्रभावको माध्यमबाट गुरुकुल शिक्षा पद्धति, गुम्बा शिक्षा पद्धति, मदरशा शिक्षा पद्धति आदिको विकास भई आजसम्म पनि शिक्षा प्राप्तिको माध्यमका रूपमा स्थापित छन् (Ornstein & Levine, 2008) । यसै गरी पश्चिममा सभ्यतामा प्राचीन ग्रीकको प्रजातान्त्रिक र निड्कुश शिक्षा पद्धति, रोमन शिक्षा पद्धतिको प्रभाव लामो समयसम्म रह्यो र आजसम्म पनि त्यसको प्रभाव देख्न सकिन्छ । विज्ञान र प्रविधिको विकास, औद्योगिकीकरणको विकास आदिले शिक्षालाई पनि प्रभाव पार्यो । जसको परिणाम स्वरूप विश्वव्यापीकरण, स्थानीयीकरण, आइ.सि.टी मैत्री जस्ता मुद्दाहरू शिक्षाका बहसका विषयहरू भएको पनि करिब एक शतक पार गर्न लागिसकेको छ । शिक्षालाई कसरी आचरण विकास, सामाजिकीकरणको विकास गराउने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने र उत्पादनसँग जोड्ने बजार उन्मुख सिपयुक्त जनशक्ति विकास गर्ने जस्ता मुद्दाहरू आजको शिक्षा वा शिक्षा पद्धतिका प्रमुख मुद्दाहरू रहेका छन् ।

¹ लेखक धनकुटा बहुमुखी क्याम्पस धनकुटामा शिक्षाको आधार विषयको सहप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

कुनै पनि मानिसको शिक्षा प्राप्त गर्न पाउनु उसको नैसर्गिक अधिकार भए पनि गुणस्तरीय शिक्षाविना आधारभूत सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक विकास गर्न सोचन पनि सकिँदैन । नेपाल भौगोलिक तथा प्राकृतिक विविधताका कारण यहाँ बसोबास गर्ने मानिसहरू विभिन्न जाति, भाषा, धर्म, संस्कृति आदिको हिसाबले पनि फरक पाइन्छ । उनीहरूको सिकाइ, सिप पनि फरक-फरक छन् । शिक्षा हासिल गर्नु भनेकै जीवनोपयोगी सिप सिक्नु हो । औपचारिक शिक्षा शिक्षण संस्थामा गएर आर्जन गरिन्छ भने अनौपचारिक शिक्षा घर, परिवार र समाजबाट प्राप्त गरिन्छ (कार्की, २०७४) ।

नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई फर्केर हेर्दा प्राचीन समयमा शिक्षा धर्मबाट प्रभावित थियो भने शैक्षिक संरचनाहरू धर्मबाट प्रभावित भएर सञ्चालन गरिन्थ्यो । समुदायको सहभागितामा सञ्चालन, रेखदेख एवम् अनुगमन गर्ने गरिन्थ्यो । विशेष गरी गुरुकुल, मदरसा, गुम्बा शिक्षा आदि अनौपचारिक रूपमा सञ्चालित थिए । समयक्रमसँगै बाइसे, चौबिसे राज्यमा र त्यसपछि मल्लकाल, राणाकाल कै आधुनिककालसम्म आइपुग्दा शिक्षा दिने र लिने तरिका र विषय क्षेत्रहरूमा व्यापक परिवर्तन भयो (शर्मा, २०६४) । यसै गरी शिक्षालाई थप व्यवस्थित र एकीकृत गरी विद्यालय सञ्चालन एवम् अनुगमन गर्न नेपालको शैक्षिक इतिहास १९९६ मा जारी गरियो (शर्मा, २०६४) । यसले नेपालको शिक्षाको पहिलो कानूनको रूपमा स्थापित भयो । जसले विद्यालयलाई निश्चित नियम र परिधिमा बाँधी सञ्चालन गर्ने अभ्यासको सुरुवात गर्‍यो । समयक्रमसँगै नेपालमा प्रजातन्त्रको स्थापनापश्चात् शिक्षामा आमूल परिवर्तन ल्याउन विभिन्न आयोग एवम् समिति र योजनाहरू निर्माण भई कार्यान्वयन भएको पाइन्छ ।

नेपालमा प्रजातन्त्रको आगमनसँगै शिक्षामा सुधार गरी व्यवस्थित बनाउन नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग २०११ ल्याइयो । यसले शिक्षाको संरचना प्राथमिक विद्यालय १-५, माध्यमिक विद्यालय ६-१० र उच्च शिक्षा ११-१७ कायम गरी सञ्चालन गर्ने सुझाव पेस गर्‍यो । प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थामा प्रहार गरी वि.सं. २०१७ साल पौष १ गते पञ्चायती शासन व्यवस्थाको सुरुवातसँगै पञ्चायती व्यवस्था अनुकूल शिक्षा प्रदान गर्न वि.सं. २०१८ सालमा सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति गठन गरी शिक्षाको उद्देश्यमा राजसंस्थाप्रति प्रतिबद्ध जनशक्ति उत्पादन गर्ने देशभर एकै प्रकारको शिक्षा पद्धति लागु गर्‍यो । यही समितिको सिफारिसमा शिक्षाको माध्यम नेपाली बनाई देशभर एउटै माध्यम भाषा कायम गरियो । यसपछि नेपालको शिक्षा प्रणालीलाई थप व्यवस्थित र योजनाबद्ध बनाउन पञ्चायतकालमा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८-२०३२ लागु गरियो । यस शिक्षा पद्धतिले शिक्षाको संरचना प्राथमिक १-३, निम्न माध्यमिक ४-७, माध्यमिक ८-१० कायम गरी व्यावसायिक शिक्षालाई बढी जोड दिइएको छ । यस शिक्षा योजनालाई बढी व्यवस्थित र योजनाबद्ध शैक्षिक अभ्यासको रूपमा लिन सकिन्छ । नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनर्वहालीपश्चात् राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले पनि बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्था अनुकूल शैक्षिक उद्देश्य र संरचनामा फेरबदल गर्ने कार्य गर्‍यो । यस आयोगले विद्यालय तहलाई प्राथमिक १-५, निम्न माध्यमिक ६-८, माध्यमिक ९-१०, उच्चमाध्यमिक ११-१२ र त्यसभन्दा माथि उच्चशिक्षाको संरचना निर्धारण गर्‍यो । यसै गरी विभिन्न आयोग र यसका सुझावहरू आए । सोअनुरूप नेपालमा विद्यालय र विश्वविद्यालय शिक्षामा सुधार गर्दै आएको पाइन्छ (शर्मा, २०६४) ।

नेपालमा सात दशकको अवधिमा भएका राजनीतिक परिवर्तनहरूले शिक्षा क्षेत्रमा पनि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । २०४६ सालको परिवर्तनपछाडि परिवर्तित सन्दर्भअनुरूप शिक्षामा स्पष्ट अवधारणा निर्माण गर्न राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भयो र यसले शैक्षिक नीति, व्यवस्थापन र संरचनामा फेरबदल गर्‍यो । शिक्षालाई परिवर्तित समयअनुकूल बनाउने उद्देश्यले २०५५ सालमा उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग गठन गरी यसले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा शिक्षाको विकास गर्दै २०६३ सालमा तहगत पाठ्यपुस्तकहरूमा संशोधन, परिमार्जन र परिवर्तन गर्दै शिक्षा नियमावलीको आठौँ संशोधन, २०७३ सम्म आइपुग्दा शिक्षामा क्रमिक विकास भएको पाइन्छ । शिक्षा आयोगहरूका सुझाव सहितका प्रतिवेदनअनुसार शिक्षाको विकासमा तहगत, संरचनागत, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा रूपान्तरणका प्रयासहरू भएका छन् । सङ्ख्यात्मक रूपमा विद्यालयहरू पनि खोलिएका छन् । तथापि गुणस्तरीय शिक्षाको खाडल भने पुरिन सकेको छैन (आचार्य, २०७४) ।

विश्व परिवेशमा गरिएका प्रतिबद्धताहरू सबैका लागि शिक्षा (२००१-२०१५) सहशताब्दी विकास लक्ष्य फरक आवश्यकता भएका लागि शिक्षा, मानव अधिकारसम्बन्धी घोषणा पत्र (सन् १९४८) मा नेपालले हस्ताक्षर गरेको छ (शर्मा, २०६०) । यसलाई सार्थक रूप दिन वा शिक्षामा सबैको पहुँच विस्तार गर्न नेपालमा विभिन्न परियोजनाहरू जस्तै सेती परियोजना (सन् १९८१), प्राथमिक शिक्षा परियोजना उपलब्धि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना प्रथम र दोस्रो (सन् १९९२), र विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (सन् २०१०), कार्यान्वयन गरिसकिएको छ भने यिनै परियोजनाका अनुसन्धानबाट हाल विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (सन् १९९४) विकास गरी सोही अनुसार विद्यालय शिक्षा पद्धतिमा सुधार गर्न लक्ष्य राखिएको छ ।

नेपालको विद्यालय शिक्षाको संरचनालाई समयानुकूल, विश्व परिवेश सुहाउँदो र स्पष्ट मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नको लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने कोसिस गरिएकोमा यसलाई परिमार्जन गरी राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ छलफलका रूपमा ल्याइएको छ (शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०७६) । यस प्रारूपले शिक्षाको संरचना पाठ्यक्रमको संरचना र मूल्याङ्कन पद्धतिलाई व्यवस्थित गरी सुधार गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

संसारका शिक्षाशास्त्रीहरूको सर्वसहमत विचारलाई उदाहरणमा लिने हो भने गुणस्तरीय शिक्षा न्यूनतम मानवीय आवश्यकता र अधिकार हो। मुलुकले समावेशी प्राथमिक, माध्यमिक र उच्च शिक्षाको विश्वव्यापी प्रणालीविना प्रगति गर्न सक्दैन। तालिम प्राप्त विद्यालय शिक्षकहरू गुणस्तरीय शिक्षाका प्रमुख साधक हुन्। त्यसका साथै विद्यार्थी-मैत्री कक्षाकोठा, कम्तीमा निःशुल्क खाजा तथा आधारभूत स्वास्थ्यसेवा, कुशल सिकाइ पनि आवश्यक आधार हुन्। यसका लागि शैक्षिक प्रणालीको निरन्तर रूपमा निरीक्षण, मूल्याङ्कन तथा स्तरोन्नति आवश्यक हुन्छ। यसबाट विद्यार्थीहरूलाई गुणस्तरीय 'ज्ञान', 'खुबी' तथा 'दृष्टिकोण' उपलब्ध हुन्छ। यी आधार सर्वमान्य रूपमा स्विकारिएका छन्। केन्द्र सरकारले स्थानीय सरकारको स्वायत्ततालाई सुरक्षित राख्न आवश्यक छ भने अर्कोतर्फ केन्द्रीय सरकारले गुणस्तरीय सुरक्षा प्रदान गर्न स्थानीय सरकारले कसरी शिक्षा सञ्चालन गरेको छ भनी निरीक्षण गर्न आवश्यक छ (मल्ल, २०७४) । बस्नेत (२०७५) का अनुसार समयानुकूल विद्यालय शिक्षालाई परिमार्जन गर्दै लैजाने र विश्व परिवेशमा प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादनको लागि विद्यालय तहलाई आधारका रूपमा मानिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा राखेको छ। जसले शिक्षासम्बन्धी व्यवस्था संविधानको धारा ३१ को उपधारा १, २, ३, ४ मा निम्नलिखित व्यवस्था गरेको छ :

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ।
२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ।
३. अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानूनबमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक हुनेछ।
४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानूनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ।
५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संरचना खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ (नेपालको संविधान, २०७२, पृ.१४)।

यसैगरी संविधानको अनुसूची आठमा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको सञ्चालन नियन्त्रण र रेखदेख गर्नको लागि स्थानीय सरकारको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र राखिएको छ। विद्यालय शिक्षालाई निःशुल्क एवम् अनिवार्य गर्ने

कानुनी मान्यता संविधानले नै व्यवस्था गरिसकेको र सो प्रदान गर्ने प्रमुख दायित्व ७५३ ओटा स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिसकेको अवस्था छ। यसै गरी संविधानले साक्षरता शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, प्रारम्भिक बाल शिक्षा जस्ता शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने दायित्व समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको छ।

नेपालको विद्यालय शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहमा विभाजन गरिएको छ। आधारभूत तह प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म जम्मा नौ वर्षको व्यवस्था गरिएको छ भने माध्यमिक तहमा कक्षा नौदेखि बाह्रसम्म जम्मा चार वर्षको व्यवस्था गरिएको छ। माध्यमिक शिक्षा साधारण, संस्कृत र प्राविधिक तथा व्यावसायिक गरी तीन खालको हुने व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी गुरुकुल, गुम्बा र मदरसा शिक्षालाई पनि विद्यालय संरचनामा व्यवस्थित गरिएको छ। राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले विद्यालय शिक्षाको तहगत र कक्षागत खाका निम्नानुसार हुने उल्लेख गरेको छ (शिक्षा, विज्ञान र प्रविधि मन्त्रालय, २०७६)।

परम्परागत समयदेखि नै सिकने र सिकाउने कार्यको साथसाथै विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिहरूको लेखाजोखा औपचारिक एवम् अनौपचारिक तरिकाले गर्ने प्रचलन थियो। यही परम्पराको निरन्तरता स्वरूप नेपालमा शिक्षा विकासको योजनाबद्ध कार्यक्रम सँगसँगै औपचारिक मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोगबाट लेखाजोखा गर्ने प्रचलनको सुरुवात भएको पाइन्छ। आजको समयमा औपचारिक एवम् अनौपचारिक तरिकाले गरिने सिकाइ उपलब्धिहरूको लेखाजोखालाई शिक्षण सिकाइको एक अभिन्न अंशको रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ। नेपालमा ल्बक ले विद्यालयतहका विद्यार्थीहरूको औसत सिकाइ उपलब्धिहरूको परीक्षण गरी नतिजा समेत प्रकाशन गर्दै आएको छ। जसमा विषयगत रूपमा विभिन्न कक्षाका विद्यार्थीहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि प्रस्तुत गरिएको छ। यसलाई हेर्दा धेरै विषयहरूमा औसत सिकाइ उपलब्धि ५० प्रतिशतभन्दा कम रहेको देखिन्छ। यही मानाङ्कलाई आधार मानी विद्यालयहरूले आफ्ना विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिहरूको सुधार गर्ने योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ (शिक्षा मन्त्रालय, २०७४)। यही अवस्थालाई दृष्टिगत गरी समुदायमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिहरूको सुधार गर्न उपलब्धिहरूको विश्लेषण गर्न र सोही अनुपातमा शैक्षिक कार्यक्रमको निर्माण गर्न नसकिएको देखिन्छ। तसर्थ यस अनुसन्धानले स्थानीय स्तरमा विभिन्न विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धिहरूको औषत् स्थिति र शैक्षिक कार्यक्रमहरू निर्माण कसरी र कुन अवस्थामा रहेको छ भन्ने प्रमुख समस्यामा आधारित भई अगाडि बढेको छ। यिनै समस्याहरूमा आधारित भई यस अनुसन्धान लेखको मुख्य उद्देश्य आधारभूत विद्यालय तहमा विद्यार्थीहरूको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषण गर्नुका साथै सञ्चालित शैक्षणिक एवम् अतिरिक्त क्रियाकलापको विश्लेषण गर्नु रहेको छ।

विधि र सामग्री

अनुसन्धानका उद्देश्य र यसले खोजी गर्न लागेका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरूले अनुसन्धान ढाँचा निर्धारण गरिन्छ (वेस्ट एण्ड खान, २००८)। प्रस्तुत अनुसन्धान सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिहरूको अवस्था विश्लेषण गर्नमा केन्द्रित भई गरिएको छ। उक्त उद्देश्य पूरा गर्न यस अनुसन्धानमा परिमाणात्मक र गुणात्मक ढाँचालाई उपयोग गरिएको छ। परिमाणात्मक ढाँचा अन्तर्गत सर्भेक्षण ढाँचाको आधारमा सिकाइ उपलब्धिहरूको अवस्थासम्बन्धी विद्यालयलाई एक मामलाको रूपमा लिई घटना अध्ययन विधिमा आधारित भई खोजी गरिएको छ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि महालक्ष्मी नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयलाई यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएको थियो। यही अध्ययन क्षेत्रमा अवस्थित सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक एवम् विद्यार्थीहरू अध्ययनको जनसङ्ख्याको रूपमा रहेका थिए। यही जनसङ्ख्याबाट छनोट गरिएको सानो प्रतिनिधिमूलक विद्यालय, शिक्षक एवम् विद्यार्थीहरूको सङ्ख्यालाई नमुनाको रूपमा लिइएको थियो (वेस्ट र खान, २००६ इ.स.)। यस नगरपालिका भित्रका सामुदायिक विद्यालयमध्येबाट १० वटा सामुदायिक विद्यालयहरू सुविधाजनक नमुना छनोट विधिका आधारमा छनोट गरियो। उक्त विद्यालयहरूका प्रधानाध्यापकहरू मध्येबाट ४ जना प्रधानाध्यापकहरू जसले विगत लामो समयदेखि शिक्षण सिकाइ कार्य गरिरहेका छन् (उनीहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना

छनोट विधिका आधारमा छनोट गरियो । यसै गरी उक्त छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूमध्येबाट ४ जना शिक्षक जो लामो समयसम्म शिक्षण सिकाइ एवम् अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालनमा संलग्न छन् उनिहरूलाई छनोट गरिएको थियो । यसरी विद्यालय, प्रधानाध्यापक, शिक्षक एवम् विद्यार्थीहरूको छनोट गरी प्रतिनिधिमूलक बनाउने कोसिस गरिएको थियो । छनोटमा परेका विद्यालयका आधारभूत तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा फर्त्त परिमाणमात्मक तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन गरिएको थियो भने प्रधानाध्यापक एवम् शिक्षकहरूबाट गुणात्मक सूचनाहरू सङ्कलन गरिएको थियो ।

यसरी छनोटमा परेका विद्यालयहरूबाट दस्तावेज अध्ययनको प्रयोग गरी विद्यार्थीहरूका सिकाइ उपलब्धिसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलन स्रोतलाई आधार मानी गरिएको थियो । उक्त तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन विद्यालयमा सञ्चालित आवधिक परीक्षाहरूमा विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका प्राप्ताङ्कहरूको अभिलेख फाइलमा आधारित भई तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । विद्यार्थीको विषयगत र कक्षागत उपलब्धिसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । यसै गरी आधारभूत तह (१-८) का पाठ्यक्रमलाई पनि तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रयोग गरियो । यसबाट पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका शिक्षण सिकाइ प्रक्रियासँग सम्बन्धित सूचनाहरू सङ्कलन गरियो । यसै गरी अन्तर्वार्ता आमने-सामने भई अन्तरक्रिया गरेर सूचना सङ्कलन गर्ने साधन हो (Best & Khan, 2005) । सूचना सङ्कलनकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भई अनुसन्धान उद्देश्यसँग सम्बन्धित भई प्रत्यक्ष अन्तरक्रियाको माध्यमबाट सूचना सङ्कलन गरिन्छ (Creswell, 2007) । अनुसन्धानकर्ताले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्थाहरू, शिक्षण विधि र विधिको प्रयोग, अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालनप्रति प्रधानाध्यापक एवम् शिक्षकहरूको दृष्टिकोण, अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालनको अवस्थामा सम्बन्धित सूचनाहरू गहिरो अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरी सङ्कलन गरियो । आधारभूत तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरू एवम् विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूलाई उनीहरूको प्रत्यक्षीकरण, अनुभव, भोगाइको विश्लेषण गर्ने सूचनाहरू सङ्कलन गरियो । सङ्कलित तथ्याङ्कको विश्लेषण अध्ययन अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । विभिन्न किसिमका प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई सिलसिलाबद्ध रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गर्नु पर्ने आवश्यकता हुन्छ । यस अध्ययनमा सङ्कलित प्राथमिक तथ्याङ्क र द्वितीय तथ्याङ्कको आधारमा विभिन्न शीर्षक चयन गरी तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण, व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । सङ्कलित गरिएका तथ्याङ्कलाई सङ्क्षेपीकरण, समूह निर्माण एवम् तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषणका लागि पूर्व तयारी गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्कलाई बारम्बारले तालिका, प्रतिशत, औसत तथ्याङ्कशास्त्रीय साधनको प्रयोग गरी परिमाणमात्मक तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ भने विषयवस्तुमा आधारित भई विषयगत विश्लेषण विधिका आधारमा गुणात्मक सूचनाको विश्लेषण गरिएको छ । दुवै विधिबाट विश्लेषण गरिएका प्राप्तिका आधारमा परिमाण एवम् छलफल गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परिणाम र छलफल

विद्यालयको कक्षाकोठामा गरिने शिक्षणले समग्र सिकाइ उपलब्धिलाई निर्देशित गर्ने गर्दछ । शिक्षण सिकाइको सम्बन्ध सिकाइ उपलब्धिसँग मात्र नभई शैक्षणिक एवम् अतिरिक्त क्रियाकलापसँग समेत हुने गर्दछ । विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्ने प्राप्ताङ्क राम्रो हुँदा विद्यार्थीहरूको समग्र विकास नहुन पनि सक्दछ । तसर्थ यस अनुसन्धान पत्रले शिक्षण सिकाइको अवस्थामा सम्बन्धित तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरी मुख्य दुईवटा थिमहरू जस्तै आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था र सञ्चालित शैक्षणिक क्रियाकलाप एवम् अतिरिक्त क्रियाकलापको अवस्था निर्माण गरी तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण एवम् व्याख्या गरिएको छ ।

आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था

पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम निर्धारण गरिनुको साथै विषयवस्तुको विस्तृतीकरण गरिएको हुन्छ । उक्त निर्धारण गरिएको अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिको आधारमा

विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गरिएको छ । आधारभूत तहमा पठनपाठन हुने नेपाली, गणित, सामाजिक, अङ्ग्रेजी र विज्ञान विषयलाई आधार मानी विषयगत र तहगत सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गरिएको छ ।

आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको विषयगत सिकाइ उपलब्धि अवस्था

आधारभूत तहमा कक्षा १-३, ४-५ र ६-८ मा अलग-अलग प्रकृतिको विषयगत एवम् कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको आधारमा पाठ्यक्रमको ढाँचा निर्धारण गरिएको पाइन्छ । उक्त कक्षाहरूमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था रहेको भए तापनि आवधिक परीक्षालाई नै प्रमुख आधार मानेर सिकाइ उपलब्धि लेखाजोखा गर्ने गरेको पाइयो । विशेषगरी कक्षा १-३ मा पूर्णतया निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारमा र कक्षा ४-५ तथा कक्षा ६-८ मा क्रमशः ५०-५०, ४०-६० प्रतिशत निरन्तर र आवधिक मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गरी सिकाइ उपलब्धि लेखाजोखा गर्नुपर्ने नीतिगत प्रावधान भए तापनि लिखित परीक्षालाई मुख्य आधार मानेको पाइयो । यस तहका विद्यार्थीहरूको विषयगत औसत सिकाइ उपलब्धिहरूको अवस्था निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं.१ विषयगत सिकाइ उपलब्धि अवस्था

क्र.सं.	कक्षा	विषयगत औसत सिकाइ उपलब्धि				
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक
1	1	67.35	52	65.66	55.21	69.10
2	2	69.26	49.66	62.15	63.34	65.45
3	3	65.50	60.20	63.22	61.15	60.20
4	4	60.30	55.20	56.74	66.24	61.55
5	5	65.42	57.65	52.33	60.65	55.20
6	6	57.85	52.32	45.23	57.85	59.65
7	7	62.30	54.44	41.42	62.15	52.15
8	8	54.55	52.25	40.32	54.50	50.25

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०७७ ।

तालिका नं.१ ले सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूको विषयगत सिकाइ उपलब्धि अवस्था औसतमा ५० प्रतिशत अङ्कभन्दा माथि रहेको देखाउँछ । तुलनात्मक रूपमा हेर्दा कक्षा एकको विभिन्न विषयहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि अवस्था कक्षा आठमा पुग्दा कमजोर हुँदै गएको पाइयो । कक्षा आठमा स्थानीय पालिकाहरूले पालिकागत रूपमा परीक्षा लिन र बाह्य मूल्याङ्कन कर्ताद्वारा परीक्षण गरी अङ्क प्रदान गर्ने गरेको पाइयो । जसले आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कन बिचको अन्तरलाई प्रतिबिम्बित गरेको भन्दा पनि तहगत रूपमा उतार-चढाव रहेको देखिन्छ । विषयगत रूपमा विद्यार्थीहरूले औसतमा ६० अङ्कको वरिपरि विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्दा ल्याएकाले औसत सिकाइ उपलब्धि अवस्था राम्रो रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

आधारभूत तहमा कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको अवस्था

कक्षागत सिकाइ उपलब्धिले सम्बन्धित कक्षामा विद्यार्थीहरूले हासिल गरेको कार्यप्रगतिलाई बुझाउँछ। छनौटमा परेका विद्यालयका कक्षा एकदेखि आठसम्मका नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान एवम् सामाजिक विषय क्षेत्रमा विद्यार्थीहरूले हासिल गरेको औसत सिकाइ उपलब्धिलाई आधार मानेर कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको निर्धारण गरिएको थियो। उक्त कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको विवरणलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २ कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको अवस्था

क्र.सं.	कक्षा	कक्षागत औसत सिकाइ उपलब्धि
1	1	61.86
2	2	61.70
3	3	64.05
4	4	60.06
5	5	58.25
6	6	54.58
7	7	54.49
8	8	50.37

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०७७।

प्रस्तुत तालिका नं. २ अनुसार कक्षागत औसत सिकाइ उपलब्धिको अवस्था समग्र पाठ्यक्रमको सिकाइ उपलब्धिलाई १०० प्रतिशत मानेर अङ्कन गरिएको प्राप्ताङ्कलाई आधार मानेर हेर्दा ५० प्रतिशत देखि ६१ प्रतिशत औसत कक्षागत सिकाइ उपलब्धि रहेको पाइयो। कक्षागत औसत सिकाइ उपलब्धिमा सबैभन्दा बढी कक्षा ३ को ६४.०५ प्रतिशत छ भने सबैभन्दा कम कक्षा ८ मा ५०.३७ प्रतिशत रहेको पाइयो। यसले के देखाउँछ भने जति माथिल्लो कक्षामा पुग्छन् उति नै कक्षागत सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुँदै गएको छ। समग्रमा हेर्दा कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको अवस्था सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ।

आधारभूत विद्यालय तहमा सञ्चालित शैक्षणिक क्रियाकलाप एवम् अतिरिक्त क्रियाकलापको अवस्था

पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिहरू विद्यार्थीहरूमा हासिल गराउन गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूले पाठ्यक्रमीय क्रियाकलापलाई बुझाउँछ। यसै गरी विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ क्रियाकलापभन्दा बाहेक गरिने सम्पूर्ण कार्यकलापहरू अतिरिक्त क्रियाकलापअन्तर्गत पर्दछन्। यिनै क्रियाकलापहरूलाई विद्यालयमा के-कसरी सञ्चालन गरिन्छ? सो प्रति शिक्षकहरूको धारणा के रहेको छ? जस्ता प्रश्नहरूको आधारमा प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण निम्न अलग अलग विषयगत सारका आधारमा प्रस्तुत गरिन्छ।

आधारभूत विद्यालय तहमा सञ्चालित शैक्षणिक क्रियाकलापहरू

पाठ्यक्रम सिकाइको योजना हो । शिक्षण सिकाइपूर्व के पढाउने, किन पढाउने, कसरी पढाउने र शिक्षण सिकाइमा यसले के प्रभावन पाछ ? भनेर पूर्व निर्धारित रूपमा निर्धारण गरिएको योजना पाठ्यक्रम हो (प्रिन्ट, १९९२ इ.स.) । तसर्थ पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे बमोजिम शिक्षण सिकाइको दौरानमा गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू कक्षा शिक्षणको क्रममा सञ्चालित गरिनु पर्दछ ।

विद्यालय तह (१-८) को पाठ्यक्रमले मूलतः विद्यार्थी केन्द्रित शैक्षिक क्रियाकलापहरूमा जोड दिएको पाइयो । प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (१-३) ले प्रश्नोत्तर, नक्कल, वार्तालाप, छलफल, गायन, व्याख्या-विश्लेषण, अभिनय, वादविवाद, अभ्यास, आगमन, सरलवाट जटिल, मूर्तवाट अमूर्त गरेर सिक, परियोजना, योजना कार्य, स्थलगत भ्रमण, समस्या सामाधान, खोज प्रदर्शन, अवलोकन सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीहरूमा भाषिक, सामाजिक, गणितीय एवम् विज्ञानसँग सम्बन्धित निर्धारण गरिएका विषयवस्तुहरूमा आधारित भई सञ्चालन गर्नु पर्ने कुरामा जोड दिएको पाइयो । उक्त तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरूमध्ये एक जना शिक्षकले मात्र आफूले अध्यापन गर्ने पाठ्यक्रम हेरेर शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । उनले प्रत्येक पाठका अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि, विस्तृतीकरण गरिएका विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रक्रियाका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने कोसिस गरेको तर पूर्णतया कार्यान्वयन गर्न भने आफू सफल नभएको उल्लेख गरेका छन् । उनका अनुसार क्रियाकलाप निर्धारण गर्नुपर्छ । यसै गरी अन्य सबै शिक्षकहरूले पाठ्यपुस्तकलाई र दुई जनाले शिक्षक निर्देशिकालाई समेत आधार मानेर विषयगत रूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू निर्धारण गर्ने गरेको पाइयो ।

प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (४-५) ले समेत विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा बढी जोड दिएको छ भने अन्य शिक्षक एवम् क्रियाकलाप केन्द्रित शिक्षण विधिहरूलाई समेत स्थान दिएको पाइयो । उक्त पाठ्यक्रमले कुराकानी वा वार्तालाप, छलफल, प्रश्नोत्तर, अभिनय, खेल, खोज, प्रदर्शन, प्रयोगात्मक, आगमन, अनुसन्धान, समस्या सामाधान गरेर सिक, परियोजना, स्थलगत भ्रमण योजना कार्य विधिहरूको प्रयोग गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नुपर्नेमा जोड दिएको पाइयो । उक्त विधिहरूको आधारमा कक्षा क्रियाकलापहरू निर्देशित हुनपर्नेमा जोड दिएको पाइयो । यसै गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा पाठ्यक्रमलाई भन्दा पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिकालाई मात्र आधार मान्ने गरेको शिक्षकहरूले बताए । शिक्षकहरूले साभा रूपमा व्याख्यान, छलफल प्रश्नोत्तर, प्रदर्शन, गरेर सिकाउने र वार्तालाप विधिहरूको प्रयोग गरेर विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अनुभवहरूको विकास गर्ने गरेको पाइयो । उनीहरूका अनुसार कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई उठाएर सोध्ने, अगाडि सेतोपाटीमा लेख्न लगाउने जस्ता क्रियाकलापहरू कक्षामा गरेर शैक्षणिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । यसले के प्रष्ट पाछ भने शिक्षण सिकाइमा पाठ्यक्रम एवम् शिक्षक निर्देशिकाले निर्दिष्ट गरेका शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप वा प्रक्रिया भन्दा पनि शिक्षकहरूको पूर्वज्ञान, क्षमता र स्व विवेकका आधारमा शैक्षणिक प्रक्रिया सञ्चालन गरेको पाइयो ।

आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (६-८) सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाहरू विषयगत रूपमा उल्लेख गरेको पाइयो । यसले विषयगत रूपमा सबै विविधतायुक्त विशेषता बोकेको बालबालिकाहरूको आवश्यकतालाई ध्यान दिँदै सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने उल्लेख गरेको पाइयो । वैयक्तिक योग्यता, समावेशीताका आधारमा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा अवलम्बन गर्नु पर्नेमा जोड दिएको पाइयो । उक्त कार्यका लागि कक्षाकोठामा गरिने क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा प्रश्नोत्तर, भूमिका अभिनय, प्रदर्शन, परियोजना कार्य, समूह छलफल, प्रस्तुतीकरण, प्रयोगात्मक कार्य, खोज, आगमनात्मक विधि एवम् रणनीतिहरूमा ध्यान दिनु पर्ने कुरा पाठ्यक्रममा उल्लेख गरेको पाइयो । यसै गरी समालेचनात्मक चिन्तन एवम् सृजनात्मक क्षमताको विकास गर्न सकिने विधिहरूको उपयोग गर्नुपर्नेमा जोड दिएको पाइयो । यसै गरी शिक्षकहरूले पनि पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिकालाई मुख्य आधार बनाएर शैक्षणिक क्रियाकलापहरूलाई बढीभन्दा बढी विषयवस्तु प्रदान गर्नु पर्ने र साथै अभ्यास पनि गराउनु पर्ने भएकाले प्रवचन र प्रश्नोत्तर विधिलाई समेत जोड दिएको उल्लेख गरे । अर्को शिक्षकले यसभन्दा भिन्न मत राख्दै भने "पहिले पढ्दाखेरि

धेरै शिक्षण विधि एवम् तरिकाहरू पढियो अनि सेवा प्रवेशपछिको तालिममा पनि फरक-फरक शैक्षणिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने तरिका पनि सिकियो तर कसैले पनि अन्तरक्रियात्मक एवम् विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अवलम्बन गर्दैनन् र मैले पनि गर्न छोडे” । यसले के देखाउँछ, भने विद्यालयमा कार्य वातावरणको निर्माण र प्रोत्साहनको अभावले विविधतालाई सम्बोधन गर्ने शैक्षणिक रणनीतिहरू प्रयोग नभएको देखिन्छ ।

आधारभूत विद्यालय तहमा सञ्चालित अतिरिक्त क्रियाकलापहरू

विद्यालयमा सञ्चालित विभिन्न क्रियाकलापहरूमध्ये अतिरिक्त क्रियाकलापको स्थान पनि महत्वपूर्ण रहने गरेको छ । कक्षाकोठाभन्दा बाहिर विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण विकास गर्न गरिने सम्पूर्ण कार्यहरूले अतिरिक्त क्रियाकलापलाई बुझाउँछ । समान्यतया यस्ता क्रियाकलापहरू अन्तर्गत खेलहरू, सामुदायिक सेवा, कलाहरू, गीत एवम् सङ्गीत, वादविवाद, नाटक जस्ता कार्यहरू पर्दछन् । यस्ता क्रियाकलापहरू बाध्यात्मकभन्दा स्वेच्छिक हुने गर्दछन् ।

आधारभूत विद्यालय तहमा विद्यार्थीहरूको संज्ञानात्मक विकासको साथ साथै शारीरिक, संवेगात्मक एवम् सामाजिक विकासको लागि अतिरिक्त क्रियाकलापमा जोड दिएको पाइन्छ । छनौटमा परेका विद्यालयहरूमा प्रत्येक शुक्रवार अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । उक्त विद्यालयहरूमा हाजिरीजवाफ, नाचगान, फूलबारी गोडमेल, वक्तृत्वकला वादविवाद, कविता प्रतियोगिता, खेलकुद जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । एक विद्यालयमा विभिन्न समूहहरू जस्तै पहेलो समूह, रातो समूह, हरियो समूह र निलो समूह निर्माण गरी अलग-अलग कार्यभारको जिम्मेवारी प्रदान गरी विद्यालय सरसफाइ, फूलबारी व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरू गर्न लगाउने गरेको पाइयो । विद्यालयहरूमा अलग-अलग कक्षागत सहभागिता सुनिश्चितता गरिने कुरा शिक्षकहरूको उल्लेख गरे । उनीहरूका अनुसार विद्यार्थीहरूको रुचिअनुसार फरक फरक क्रियाकलापहरूमा उनीहरूको सहभागिता प्रदान गर्ने गरेको पाइयो । एकओटा विद्यालयले विद्यालयमा वर्षमा एकपटक खेलकुद सप्ताह कार्यक्रम आयोजना गर्ने गरेको पाइयो । उक्त कार्यक्रममा फरक फरक रुचि भएका विद्यार्थीहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी विभिन्न खेलहरू जस्तै फुटबल, क्रिकेट, लुडो, चेस, रूमाल लुकाइ, विस्कुट दौड र हाजिरी जवाफ, वक्तृत्वकला, गीत एवम् कविता प्रतियोगिता आयोजना गर्ने गरेको पाइयो । यसै गरी अर्को शिक्षकले आफ्नो विद्यालय क्षेत्र भ्रमण लाने गरेको उल्लेख गरे ।

शिक्षकहरूले अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा विद्यार्थी उत्साहजनक रूपले सहभागी हुने बताए र सहभागिता जनाउन अनिच्छित बालबालिकाहरूका लागि उनीहरूको रुचि पहिचान गरी सोहीअनुसारको क्रियाकलापहरूको छनौट गरी सञ्चालन गर्ने गरेको भनाइ राखे । अतिरिक्त क्रियाकलापले विद्यार्थीको प्रतिभा प्रस्फुटनमा मद्दत गर्नुका साथै साथीहरूसँग लामो समयसम्म सहभागी हुँदा एक आपसमा अन्तरघुलन बढ्ने उनीहरूको तर्क थियो । शैक्षणिक कार्यहरूमा लामो समयसम्म सहभागी हुँदा बढी थकान एवम् एकै किसिमको कार्यबोभले विद्यार्थीहरूमा अरुचि पैदा हुने भएकोले अतिरिक्त क्रियाकलापहरू समय समयमा सञ्चालन गर्नुपर्ने तर्क उनीहरूको थियो ।

निष्कर्ष

आधारभूत विद्यालय तहमा विद्यार्थीहरूको कक्षागत र विषयगत औसत सिकाइ उपलब्धि राम्रो रहेको देखिन्छ । सबै कक्षा र विषयहरूमा विद्यार्थीहरूले सन्तोषजनक कार्य सम्पादन गर्न सकेका छन् अर्थात् ५० प्रतिशत भन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको देखिन्छ । अधाराभूत तहमा कक्षा १ देखि कक्षा ७ मा भन्दा कक्षा ८ मा विषयगत एवम् कक्षागत सिकाइ उपलब्धि कमजोर छ । जसको प्रमुख कारण स्थानीय पालिकागत रूपमा लिएको बाह्य मूल्याङ्कनको प्रभाव हो भन्न सकिन्छ । कक्षाकोठामा शैक्षणिक प्रक्रियाहरूको प्रत्यक्ष सम्बन्ध विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिसँग हुन्छ । शैक्षणिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा प्रयोग गरिने विधि, प्रविधि, सामग्री एवम् रणनीतिहरूले विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको स्तरमा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउँछ । विद्यालय तहको पाठ्यक्रमले विद्यार्थीलाई सक्रिय बनाएर शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नु पर्नेमा जोड दिएको पाइन्छ भने शिक्षण विधिहरू पनि विद्यार्थी केन्द्रित नै बढी सिफारिस गरेको देखिन्छ तर शिक्षकहरूले आफैँ पनि शिक्षक बढी सक्रिय हुने रणनीति उपयोग गर्दै ज्ञान हस्तान्तरणका प्रक्रियाको

रूपमा मात्र शैक्षणिक प्रक्रियालाई बुझेको देखिन्छ । शैक्षणिक क्रियाकलापको मुख्य आधारको रूपमा पाठ्यपुस्तकलाई बढी शिक्षक निर्देशकालाई कम र पाठ्यक्रमलाई नलिएको पाइन्छ । विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापलाई पाठ्यक्रमिक क्रियाकलापको परिपूरकका साथै विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण विकास गर्ने माध्यमका रूपमा सञ्चालन गरी विद्यार्थीहरूका फरक फरक प्रतिभा प्रस्फुटनमा हाजिरीजवाफ, वक्तृत्वकला, एवम् मनोरञ्जनात्मक कार्यहरूको माध्यमको रूपमा सञ्चालन गरिन्छ ।

सन्दर्भसूची

आचार्य, देवीप्रसाद (२०७४). *खुल्लापाटी*. फेब्रुअरी २, २०१७ खिचिएको :

<http://www.khullapati.com/2017/02/11196/>

कार्की, अन्जु (२०७४). 'गुणस्तरीय शिक्षा र समाज'. *गोरखा पत्र*. असोज १९, २०७४ खिचिएको :

<http://gorkhapatraonline.com/news/46142>

नेपालको सविधान (२०७२). काठमाडौं : संविधानसभा सचिवालय ।

बस्नेत, होमबहादुर (२०७५). *महालक्ष्मी नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्था*. अप्रकाशित लघु अनुसन्धान प्रतिवेदन. धनकुटा: महालक्ष्मी नगरपालिका ।

मल्ल, कटक (२०७४). 'गुणस्तरीय शिक्षामा समान पहुँच'. *जनता पोस्ट* २०७४/११/१७ खिचिएको: क्यारियर दिशा नेपाल (२०१७) गुणस्तरीय शिक्षाको अर्थ, अप्रिल ४, २०१७ ।

शिक्षा मन्त्रालय (२०६७). *सूचना तथा संचार प्रविधि नीति*. लेखक ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६०). *नेपालमा शिक्षाको इतिहास*. भाग १. मकालु बुक्स ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६४). *नेपालमा शिक्षाको इतिहास*. भाग १. मकालु बुक्स ।

शिक्षा मन्त्रालय (२०७१). *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप*. २०६३ (परिमार्जित). लेखक ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०७६). *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप* २०७६. लेखक ।

Best, J. W. & Kahn, J. V. (2006). *Research in education*. PHI learning Pvt. Ltd.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Sage publication.

Ornstein, A.C. & Levine, D.U. (2008). *Foundations of education*. Library of Congress.